

Ha minden ember megteszi

– beszélgetés Andorka Rudolffal 1996-ból –

– *Édesapjának* A madridi követségtől Mauthausenig címmel megjelent egy naplókötete. Ebből tudom, hogy idősebb Andorka Rudolf Horthy katonai vezérkarának magas rangú tisztje volt, majd Franco mellett az első spanyolországi magyar nagykövet. Németellenes érzelmei miatt Magyarország második világháborúba lépésekor tisztségéről lemondott. Ezt Teleki nem, Bárdossy viszont örömmel elfogadta, s 1941-ben családjuk már újra itthon volt. Édesapja a nyug-

díjazását kérte, s több más mellett újságírással foglalkozott. Háborúellenes publicisztikái jelentek meg például a Magyar Nemzetben.

– Apám Sopronban született, német iparos családból, anyám Verebely Judit, Verebely Tibor sebészprofesszor lánya volt. A Fleischhackerek iparos világából elsőként apám nagyapja emelkedett ki, evangélikus lelkész lett, s az ő fia, Fleischhacker Fridolin – az én nagyapám – középiskolai tanár. Amikor ő meghal, apám még csak nyolcéves, s mint árvának feljájlanak neki egy ingyenes helyet a hadapródiskolában. 1927-ben nevet változtat, felveszi nagyanyja nevét, az Andorkát.

– *Apja nemcsak ambiciózus, hanem kitűnő képességű ember is lehetett. A Ludovika elvégzése után – szintén a Naplóból tudom – elvégezte a jogi egyetemet, és spanyol nagykövet is feltehetően azért lett, mert több nyelvet beszélt, és széles látókörrrel, a ludovikás tisztekénél jóval nagyobb műveltséggel rendelkezett.*

– Az ő tiszti pályája lényegében 1927-től emelkedik erősen, ezredes, majd katonai attasé lesz Varsóban, innen kerül a vezérkarhoz. 1938-ban felkészültsége és nyelvtudása miatt átirányítják a diplomáciai pályára. Magyarország háborúba lépését apám – is – kezdettől fogva ellenezte, Teleki Pálnak azzal a kifejezett kérésével ment Spanyolországba, hogy Angliával, Franciaországgal és az USA nagykövetségével ápolják a jó kapcsolatot, ezzel is próbálják távol tartani Magyarországot a háborútól. A fasizmust mélységesen elítélte, Hitlert – Berlinben egyszer személyesen is találkozott vele – veszedelmes örültnek tartotta.

– *Volt olyan az életében, hogy „idilli” gyerekkor?*

– Volt. A Várban laktunk – apám, anyám, húgom és én –, nem luxus körülmények között, de jól éltünk. Amikor Spanyolországba

költöztünk, előbb San Sebastianban, a tenger mellett kaptunk helyet, néhány hét múlva költöztünk föl Madridba. Szörnyű nyomor volt, a polgárháború nyomát viselte az egész ország. A harmadik-negyedik osztályt magántanulólként végeztem Spanyolországban, a spanyol nyelvet olyan szinten ismertem meg, hogy később, húszéves koromban folytathattam a tanulást, és szótárral ugyan, de folyamatosan tudok olvasni ma is. 1941-ben hazajöttünk. Anyám családjának volt egy bérháza a Régiposta utcában, itt éltünk. Apám különböző intézményeknél igazgatótanácsi tagságot vállalt, náciellenes, nyugatbarát politikusokkal próbált kapcsolatot tartani. A Gestapo 1944. április 21-én letartóztatta – ez annyit jelentett, hogy rajta volt a legelső listán –, és Mauthausenbe vitte. Hosszú ideig semmit nem tudtunk róla, 1945-ben lefogyva, súlyos szívbetegséggel került haza. Tehát volt idilli gyerekkor, úgy tízéves koromig.

Id. Andorka Rudolf Mauthausen, Kistarcsa és a váci börtön után

– Szüleinek milyen várakozásai, reményei voltak az új rendszerrel kapcsolatban?

– Apám, aki még ágyban fekvő beteg volt Mauthausen miatt, maga mellé ültetett, és azt mondta: „Fiam, én nem olyan rendszerért harcoltam, amilyen itt létre fog jönni.” 50-ben tartóztatták le, ezúttal az ÁVH, kilenc hónapig semmit sem tudtunk róla. Lényegében abba a hullámba került bele – megtalálták levelét Szakasits Árpádnál, ez volt a formális érv – amikor az egész náciellenes ellenzékét besöpörték. Nagyon sokáig volt az Andrassy út 60-ban – erről hadd ne beszéljek –, innét Kistarcsára vitték. Közel négy évig tartották benn. Szívbetegsége mellé Kistarcsán reumát és tébécét szerzett, 54-ben került haza. Budakeszin laktunk, majd a Rökk Szilárd utcában társbérletben, itt halt meg hetvenéves korában. Délelőtt még elment a Fővárosi Könyvtárba elolvasni a nyugati lapokat, azután lefeküdt, és első unokája mellett elaludt.

– A család hol és hogyan élt ez alatt az idő alatt?

– Én iskolába jártam a piarista gimnáziumba, amelyet az államosítás után Ady Endre Gimnáziumnak hívtak. Itt ismerkedtem meg a falukutató mozgalommal is, és 1949-ben, amikor leérettségiztem, meglehetősen határozott elképzelésekkel és értékrendszerrel rendelkeztem. Tudtam például, hogy nem vagyok alkalmas politikai pályára – nemcsak a rendszer feltételei miatt, hanem alkatilag sem –, viszont elkötelezetten érdekelnek a politikához közel álló társadalomtudományok. Persze meg kellett élnünk – apám nyugdíját elvették –, húgom tizennégy évesen dolgozni ment, én segédmunkás lettem, közben a jogi egyetemhez is hozzákezdtem, kettőnk keresete úgy-ahogy fenntartotta a családot.

1951-ben kitelepítettek bennünket. Ez úgy történt, hogy egyik nap megjöttek, közölték, mit vihetünk magunkkal, másnap néhány bútorral együtt vagonba raktak bennünket, és elvittek a Szolnok megyei Besenyszögre. Lényegesen jobb dolgunk volt, mint a Hortobágyra kitele-

Nadine húgával, illetve anyai nagypapjával, dr. Verebély Tiborral

pítetteknek, jómódú parasztcsaládnál laktunk, viszonylagos emberi körülmények között. Mit mondjak? Húszéves voltam, egészséges, életvidám, egy kis túlzással, a kitelepítés nagy kaland volt számomra. Persze, nem mindenki számára. Édesanyám rettenetesen megszenvedte ezt is és apám börtönéveit is, húgom kétszer volt életveszélyesen beteg. Három könyvet vittem magammal Besenyszögre, Keynes *Általános elméletét*, Marshall *A közgazdaságtan alapelvei* című művét és egy angol szótárt. Ezek a közgazdasági alapművek úgy kerültek hozzám, hogy a jogi egyetemen kapcsolatba kerültem Varga István statisztikai tanszékével. Balassa Béla tanársegéd – később Amerikában lett egyetemi tanár – azzal adta a kezembe a két könyvet, jobb, ha nálam vannak, mert a tanszék könyvtárából rövidesen bevonják, és megsemmisítik őket. A hatvanas évek végén aztán én szerkesztettem Keynes munkáinak első kiadását. Varga Istvánról szeretném még elmondani, mert kevesen ismerik a nevét, hogy kiváló polgári közgazdász volt, a forint stabilizációját lényegében ő csinálta meg, sokat tanultam tőle.

– Milyen helyeken dolgozott ez alatt a két év alatt?

– Először cséplőgép mellett, utána a helyi péknél voltam segéd, majd kubikos, nyáron arattam egy hónapot, végül mint munkaszolgálatost elvittek katonának. Nem győzöm hangsúlyozni: a kitelepítés alatt rengeteg embert megismertem – közülük többel ma is tartom a kapcsolatot –, fiatal voltam, tele kíváncsisággal, és meg sem fordult a fejemben, hogy mindez örökké így marad. Az sem volt közömbös, hogy mindvégig magunk mellett tudhattuk a falu és a környékbeliek rokonszenvét. A munkaszolgálat két és negyed évig tartott. Ha volt rétege a magyar társadalomnak, amelyet addig nem ismertem – a betörőktől az arisztokráciáig –, ott sikerült megismernem őket is.

1954 őszén leszereltem, és betanított munkás lettem egy műanyagfeldolgozó üzemben. Pöttyös labdákat csináltunk két műszakban. A műanyaggyártás az egészségre súlyosan ártalmas volt, itt voltam 1960-ig, közben visszavettek az egyetemre, estin végeztem a jogi kart.

– A forradalmat – tekintettel az előzményekre is –, hogy élte át?

– Először is, senkit nem ismertem. A Petőfi Körbe a két műszak miatt el sem jutottam. Puskát soha el nem sütöttem. November 4-e után részt vettem egy nagyon kevésbé jelentős röpcédula-akcióban – Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét és egy orosz nyelvű felhívást terjesztettünk –, egyik társunk lebukott, címünket megtalálták nála, és sorban begyűjtöttek bennünket.

– 1956 őszén nem gondolt rá, hogy mint olyan sokan, például Nadine húga, ön is elmenjen Magyarországról?

– Apám példája ösztönzött rá, hogy ne menjek el. Neki Spanyolországban, 1941-ben az angol nagykövet azt ajánlotta, menjen el Londonba, ahol egy esetleges ellenkormány tagja lehet. Nem ment. 56-ban, amikor engem először le akartak tartóztatni, nem találtak otthon. Másnap leültünk apámmal, és megbeszéltük, mit tegyek. Ő azt mondta, a röpcédulaügyért nem kaphatok többet egy évnél. Inkább vállaljam, mint hogy elmeneküljek. Így lett. Öt hónapra ítélték, és szerencsére nincsenek borzasztó emlékeim erről az időről. Poloskák persze voltak, tizenketten laktunk egy kétszemélyes cellában, de ezeket kibírja az ember.

A kor abszurditását jellemzi, hogy 1956 decemberében mint az egyetemi hallgatók képviselői elmentünk hárman Menon indiai nagykövethoz, tájékoztatni a kialakult helyzetről, és biztosítani róla, hogy az egyetemisták egyetértenek Bibó kibontakozási programjával. Ezért senki nem vont felelősségre, csak a röpcéduláért.

– Kiszabadult, és utána elkezdődött a kevésbé hányattatott, kevésbé kalandos értelmiségi pálya.

– Egy kicsit azért váratott magára. Először a Műszaki Könyvtárban főljánlkoztam fordítónak – megnősültem, lakást építettünk, kellett a pénz. Megkérdeztem, milyen nyelvből tudnak a legtöbb munkát adni, mondták, lengyelből. Megtanultam lengyelül, és tényleg elég jól kerestem. Ezután felvettek a Műszaki Fordító Irodába, majd egy év után kidobtak, állás nélkül, de megmaradtam fordítónak. 1962-ben Dányi Dezső, a KSH Könyvtá-

Diplomája átvételekor

rának igazgatója büntetett előéletem ellenére mert alkalmazni a könyvtárban. Ő volt az, aki Bibó Istvánt is, amint kijött a börtönből, odahívta. Fél évig itt dolgoztam, azután a Népelességtudományi Kutatóintézetbe kerültem tudományos munkatársnak. Ezzel kezdődött el tudományos pályafutásom. A demográfiai kutatás számomra nagyon vonzó volt, még olyan feltételek mellett is, hogy 1970-ig nem utazhattam külföldre, ösztöndíjat nem kaphattam, és publikálnom is csak engedéllyel szabadott. Érdekel a népelessépolitika azért is, mert – talán már sokan nem emlékeznek rá – 1963-ban a világon nálunk volt a legalacsonyabb a népszaporulat.

– Kutatási területe az ismertető és tájékoztatók szerint: a társadalmi rétegződés és mobilitás, a faluszociológia, az időmérleg és

Az 1956-osok találkozásán

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem öt egymást követő rektora

életmód, a deviáns viselkedés és a gyermekszám társadalmi tényezői. Miért foglalkozott Andorka Rudolf, a KSH tudományos munkatársa „a gyermekszám alakulásával a fejlett országokban” témájával?

– Egy angol kiadó kért fel rá, én pedig örömmel vállaltam. Megkönnyítette a helyzetemet, hogy ekkor már túl voltam egy jelentős politikai fordulaton, 1963-ban újra büntetlen előéletű lettem, mert az egy év alatti büntetésekre amnesztiát adtak, és utána megkaptam a diplomámat is. Az Angliában megjelent könyv egyébként komoly külföldi elismertséget hozott.

– 1984-től teljes állású tanszékvezető tanár lett, 1991-től az egyetem rektora. Milyen szemrehányások érték amiatt, hogy Antall József iskolatársa volt?

– A rektorválasztás előtt egy újságíró azt kérdezte: „akkor most az MDF helytartója lesz”? Azt válaszoltam, hogy Antall iskolatársam, Tőkei Ferenc viszont osztálytársam és barátom. Mégsem gondolja senki, hogy a marxizmus helytartója akarok lenni. Antall Józsefet nagyon becsültem – felkért miniszternek, de én ezt nem vállaltam –, ő is tudta, hogy független, tudós értelmiségi vagyok, és eszébe sem jutott volna, hogy utasításokat adjon nekem.

Andorka Rudolf (1931–1997)

Jogi tanulmányait 1949-ben kezdte el, 1951-ben a család kitelepítése, majd a katonaság a tanulást megszakította, és csak 1956–1959 között tudta folytatni. Diplomáját – mert 1957-ben öt hónap börtönbüntetésre ítélték – csak 1963-ban kapta meg.

1984-től az egyetem Szociológiai Tanszékének professzora, 1990-től Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1991-től haláláig a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem rektora volt.

Legfontosabb munkáinak a Free Press kiadónál 1978-ban megjelent *Determinants of Fertility in Advanced Societies* című könyvét tartotta (hazai változatban: Gyerekszám a fejlett országokban), *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon* című könyvét (1982) és az időmérleg-vizsgálatokat.

– Milyen érzés rektornak lenni?

– A rektori munka nehéz, és sokszor terhes feladat. Nem tudományos. Ugyanakkor jó érzés elmondani, itt senkit nem távolítottak el politikai pártállása miatt, a kereszténydemokráciától a szociáldemokráciáig minden politikai árnyalat és tudományos irányzat képviselve van. Hogy mást ne mondjak, három volt pénzügyminiszter oktat az egyetemen, Hetényi, Kupa, Rabár. Sikerült az egyetemet bizonyos bajoktól megvédeni, az oktatás színvonalát javítani. Ha másért nem, ezért érdemes volt ezt a feladatot vállalni.

– Úgy is mint tudós, úgy is mint nagy életpaszatalatú ember: milyennek látja a magyarországi állapotokat?

Az indiai államelnökkel Új-Delhiben, 1993-ban

– Biztos voltam benne, hogy a szocializmusnak nevezett rendszer összeomlik, de nem reméltem, hogy megérem. 1990 óriási eufória – ezt nagy kiábrándulás követte. De ismerjük be, az eufória volt az illúzió. Múltunkat, ami terhes múlt, cipeljük magunkkal, s nem várható, hogy több évtizedes totalitárius rendszer után egyszerre megtanuljuk a demokráciát, megtanuljuk, hogyan kell a piacgazdaságban tevékenykedni.

A legsúlyosabb probléma szerintem a kiábrándulás, a közösséggért való felelősség hiánya, az érték- és erkölcsi válság. A rendszer-változás megszívlelendő tanulságai: nem láttuk, hogy jön, és nem tudtuk, hogy az egyes emberek cselekedetein, a véletleneken sokkal több múlhat, mint képzeltük. Látni kell, hogy súlyos problémákkal nézünk szembe, de ugyanakkor azt is, hogy az elmúlt kétszáz év óta sose voltak az ország számára ilyen kedvezőek a világpolitikai feltételek: nincs nagyhatalom, amelyiknek érdeke volna megakadályozni, hogy Magyarország a saját útját járja. Nem biztos, hogy tudjuk, mi a saját utunk, az sem, hogy jó irányba megyünk. De ha kellő erőfeszítést tesz minden egyes ember, nagyon nagy fejlődést tudunk elérni. Gyakran tapasztalom, hogy az emberek nem fogják fel, hogy már nem diktatúrában élünk. Nem érzékelik, hogy a cselekvési lehetőségük sokkal nagyobb, mint volt. Ha a magyar társadalomnak sikerül ebből a rossz lelkiállapotból kikerülni, és minden ember – ismétlem, minden ember – megteszi, amit lehet, nagyon nagy eredményeket fogunk elérni.

Vathy Zsuzsa

Európai Utas 23. sz. 1996/2. (rövidített változat)